

HISTORII RECEPCJI APOFTEGMATÓW BIENIASZA BUDNEGO W ROSJI CIĄG DAŁSZY

Eliza Małek, „Собрание 4291 древних
российских пословиц” и „Апофегматы”
Беняша Будного (Из истории русской
паремологии), Wydawnictwo Nowy
Świat, Warszawa 2016, ss. 62.

Wśród wielu polskich utworów, które w drugiej połowie XVII w. przyciągnęły uwagę naszych wschodnich sąsiadów na fali zainteresowania kulturą zachodnioeuropejską znalazły się *Krótkie a węzłowe powieści, które po grecku zowąż Apoftegmaty, księgi IIII* Bieniasza Budnego (Budny 1599). Zapewne mało kto wówczas przypuszczał, że będzie to jedna z ulubionych lektur wielu pokoleń rosyjskich czytelników, szukających w literaturze nie tylko rozrywki, ale i treści edukacyjno-wychowawczych. Dostępne początkowo jedynie w oryginale i w transliteracji cyrylicą, co znacznie ograniczało krąg odbiorców, *Apoftegmaty* Budnego prawdziwe triumfy zaczęły święcić z chwilą pojawienia się przekładów i ich licznych rękopiśmiennych kopii¹. Jednak największą miarą czytelniczego i szerzej: kulturowego sukcesu utworu polskiego pisarza było tłumaczenie powstałe z inicjatywy samego Piotra I, włączone następnie do niewielkiej grupy tekstów, które ogłoszono drukiem w roku 1711, a więc wkrótce po wprowadzonej

przez władcę reformie alfabetu². Trzeba jednak zaznaczyć, że zgodnie z praktyką stosowaną w owych czasach samo nazwisko autora oryginału w przekładach się nie pojawiało.

Rolę *Apoftegmatów* Budnego w procesie kształtowania się i rozwoju literatury rosyjskiej drugiej połowy XVII-początku XVIII stulecia trudno przecenić, zwłaszcza że wciąż odkrywane są nowe przestrzenie ich oddziaływania, czego dowodzi kolejne opracowanie autorstwa Elizy Małek, nieustrudzonej badaczki powyższej problematyki. Chodzi o publikację autorki pt. *Собрание 4291 древних российских пословиц” и „Апофегматы” Беняша Будного (Из истории русской паремологии)* (Warszawa 2016), która ukazała się w znanej serii Biblioteka przekładów rosyjskich XVII-XVIII wieku z literatury staropolskiej³.

² Za czasów Piotra I *Krótkie a węzłowe powieści...* Budnego były wydawane czterokrotnie, w dużych nakładach, docierając do rąk czytelników w różnych zakątkach Rosji. Zob. С. П. Луппов, *Книга в России в послепетровское время. 1725-1740*, Ленинград 1976, s. 152, 156, 164-166, 179, 265, 280. Pod. za: E. Małek, *Первый древнерусский перевод «Апофегмат»...*, s. 21.

³ W serii tej ukazało się dotąd 7 tomów. Są to w kolejności: *Первый древнерусский перевод «Апофегмат» Беняша Будного. Исследование и издание текста*, Łask 2011, ss. 216; [wspólnie z S. Nikolajewem] *„Апофегматы” Беняша Будного в переводе Петровского времени*, Łódź 2012, ss. 417; *«Повесть утешная о купце» Беняша Будного в Польше и на Руси (между ренессансной новеллой*

¹ Drugi w kolejności staroruski przekład utworu Budnego, powstały po koniec w. XVII, do chwili obecnej zachował się w 33 odpisach. E. Małek, *Первый древнерусский перевод «Апофегмат» Беняша Будного. Исследование и издание текста*, Łask 2011, s. 21.

Wymieniony w tytule zbiór przysłów wydany anonimowo w 1770 roku nigdy nie był obiektem szczególnych dociekań naukowych. Interesowano się jedynie kwestią autorstwa antologii oraz genezą zamieszczonych w niej paremii. Mimo iż badacze są skłonni wiązać *Собрание 4291 древних российских пословиц* z nazwiskiem Antona Barsowa, znanego moskiewskiego lingwisty i filozofa, brak na razie jednoznacznego rozstrzygnięcia powyższego problemu. Natomiast za sprawą wspomnianego opracowania Elizy Małek udało się dokonać znacznie bardziej doniosłego odkrycia, w czym niebagatelną rolę odegrało wieloletnie doświadczenie autorki w zakresie badania recepcji piśmiennictwa staropolskiego w Rosji. Została mianowicie zweryfikowana teza o pochodzeniu przysłów ze zbioru Barsowa, z których kilkadziesiąt, a dokładnie 65, nie wywodzi się z rosyjskiego folkloru, lecz nosi jawne ślady zapożyczeń z *Апофегматів* Budnego. Jak wiadomo, polski humanista wprowadził do swoich „krótkich a węzłowatych powieści” wiele przykładów tego rodzaju ekspresji językowej, wykorzystując je w komentarzach, którymi opatry-

wał wypowiedzi filozofów i innych wybitnych postaci czasów starożytnych. Część paremii została przetłumaczona z łaciny, część jednak Budny zaczerpnął z obiegu ustnego, tym niemniej weszły one na stałe do zasobów przysłowiowych polszczyzny, a w wielu przypadkach są to pierwsze utrwalone na piśmie świadectwa istnienia i użycia danego wyrażenia paremiologicznego. Nie bez powodu Julian Krzyżanowski uznał *Апофегматы* Budnego za jedno z podstawowych źródeł pozyskiwania tej formy ekspresji językowej, gdy wraz z zespołem badaczy przygotowywał *Nową księgę przysłów i wyrażeń przysłowiowych*.

Dążąc do najbardziej obrazowego i przekonującego zaprezentowania stopnia zależności zbioru *Собрание 4291 древних российских пословиц* Barsowa od *Апофегматів* B. Budnego autorka postanowiła opisać każdą zapożyczoną paremię w oddzielnym haśle wg następującego wzoru: 1) przysłowie, 2) odsyłacze do wszystkich trzech wydań antologii Barsowa i antologii przysłów Snigiriowa (Снегирев 1848), który włączył do swojej publikacji materiał z opracowania Barsowa, 3) tekst apoftegmaty Budnego w przekładzie z roku 1711, gdyż właśnie z tego wydania pochodzą przysłowia odnotowane przez autorów wymienionych wyżej publikacji, 4) odwołanie do najnowszego *Wielkiego słownika przysłów rosyjskich* (Мокиенко, Никитина, Николаева 2010), co pozwala czytelnikowi zorientować się, które z paremiologicznych źródeł XVIII-XX uwzględnili jego autorzy oraz na ile i w jakiej formie dana paremia przetrwała do czasów obecnych. W praktyce wygląda to następująco:

03.

Вольность всего лучше

Барс. 1770(1), 21; *Барс.* 1770(2), 26; *Барс.* 1787, 18; *Сн.* 1848, 38.

&

Вопрошен <Диоген>, что человеку на свете лучшее, поведя: «Вольность всего лутчи (вар. лутчи)». (*Ан.*, 36).

и назидательной повестью), Łódź 2013, ss. 272; *Русский перевод плутовского романа о Совизжале и его судьба в России*, Łódź 2014, ss. 372; „*Собрание 4291 древних российских пословиц*” i „*Апофегматы*” Беняша Будного (*Из истории русской паремииологии*), Warszawa 2016, ss. 62. W roku 2017 wyszły dwa kolejne tomy: „*История о Гендрике и Меленде*” i *ее драматическая обработка. К вопросу о судьбе древнепольского романа в России*, Warszawa 2017, ss. 260; Marcina Stanisława Słowakowica „*Nowy i stary kalendarz świąt rocznych i biegów niebieskich na Rok Pański MDCLXXXIX*”. *Próba rekonstrukcji*, Warszawa 2017, ss. 120.

БСПП 2010, 145 – есть ссылка на Барс. 1770(1); Сн. 1848; Тан. 1986, 30. Нет ссылки на Ап.

Samo hasło ma zatem bardzo przejrzystą budowę, wiadomo jednak, że tego rodzaju prostota zawsze jest efektem tytanicznego wysiłku natury archiwistycznej, tekstologicznej, analitycznej, interpretacyjnej, zwłaszcza że wiele haseł opatrzone merytorycznymi komentarzami, m.in. korygującymi znaczenie niektórych przysłów lub poszerzającymi kontekst kulturowy ich funkcjonowania i użycia. Wynika z nich np., że do ulubionych powiedzeń cara Piotra I należała sentencja Sokratesa „Cnota bez mądrości pusta jest” („Доброта без разума пуста” (Małek 2016:23)), zaś aforyzm Arystotelesa „Nauka w szczęściu jest człowiekowi ozdobą, a w nieszczęściu ucieczką” („Учение в счастье красота, а в несчастие убежище” (Małek 2016:46-47)).–Michaił Łomonosow włączył do ody napisanej w r. 1747 z okazji objęcia tronu przez córkę Piotra I, Jelizawietę Pietrowną (*На день восшествия на престол Елизаветы Петровны*).

Jeszcze jedną niekwestionowaną wartością recenzowanego przedsięwzięcia jest korekta ustaleń dokonanych przez autorów *Wielkiego słownika przysłów rosyjskich* odnośnie do pierwszego udokumentowanego użycia danego przysłowia. W zależności od tego, jakie najstarsze źródło fiksacji tej formy językowej uwzględnia się w odsyłaczach, okres jego funkcjonowania w obiegu literackim może się skrócić nawet o 137 lat (jeśli pomija się zbiór Barsowa z 1770 roku) lub w najlepszym wypadku o 59 lat. Tak jest w sytuacji, gdy wprowadzie się zbiór Barsowa, ale nie uwzględni się tłumaczenia *Apoftegmatów* Budnego, co w *Wielkim słowniku przysłów rosyjskich* jest w zasadzie normą. Tylko w pojedynczych wypadkach „krótkie a węzłowate powieści” polskiego pisarza widnieją jako najdawniejsze udokumentowane źródło paremii. Równie rzadkie są sytuacje, gdy historia danego przysłowia liczy zaledwie 24 lata zamiast 219, gdyż autorzy *Wielkiego*

słownika powołują się na stosunkowo niedawne wydania form paremicznych (Танчук 1986).

Zatem recenzowana praca wypełnia kolejne luki w badaniach nad recepcją literatury polskiej w Rosji, wzbogacając dotychczasową wiedzę na temat historii polsko-rosyjskich związków literackich i kulturowych. Jak jednak tajemniczo sugeruje autorka w podsumowaniu do swojego opracowania, nie wyczerpuje ono problematyki oddziaływania *Apoftegmatów* Budnego na piśmiennictwo naszych wschodnich sąsiadów. Należy się zatem spodziewać kolejnych przedsięwzięć badawczych w tym zakresie. Być może chodzi o *Babciny elementarz* (*Бабушкина азбука*) – wybór sentencji i aforyzmów starożytnych myślicieli, sporządzony przez carycę Katarzynę II dla swoich wnuków, w tym przyszłego imperatora, Aleksandra I (Алпатов 2016:60). Prawdopodobnie władczyni nie miała świadomości, iż zbiór Barsowa, z którego czerpała materiały z myślą o edukacji carewiczów odgrywa rolę tekstu-pośrednika i to w podwójnym znaczeniu tego słowa, ponieważ część zawartych w nim prowerbiów pochodziła, jak wspomniano wyżej, z przekładów „krótkich a węzłowatych powieści” Budnego, które ukazywały się w Rosji z pominięciem nazwiska autora oryginału.

Tymczasem na omówienie czekają dwie inne prace Elizy Małek (zob. przyp. 3), pokazujące jej niezwykłą umiejętność łączenia w badaniach kompetencji historyka literatury dwóch obszarów kulturowych.

IWONA RZEPNIKOWSKA

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

BIBLIOGRAFIA

BUDNY, B. (1599). *Krótkie a węzłowe powieści, które po grecku zową Apoftegmata, księgi IIII*. Wilno.

АЛПАТОВ, С. В. (2016). *Этюд по истории русской паремологии*. „Живая старина”. № 4. S. 60-61.

МОКИЕНКО, М., НИКИТИНА, Т. Г., НИКОЛАЕВА, Е. К. (2010). *Большой словарь русских пословиц. Около 70 000 пословиц*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.

СНЕГИРЕВ, И. М. (1848). *Русские народные пословицы и притчи*. Москва: Университетская типография.

ТАНЧУК В., (1986). *Сборник пословиц русского языка*. Нью-Йорк: БИ.